

MISAL PO ZAKONU RIMSKOGA DVORA U NOVOME RUHU

Misal po zakonu rimskoga dvora. Prvi svezak [Faksimil. Josip GALIĆ; Vida VUKOJA (ur.)]; Drugi svezak [Latinična transliteracija glagoljičnoga teksta. Josip GALIĆ (ur.)]; Treći svezak [Znanstveni i stručni prilozi. Ana ŠIMIĆ; Vida VUKOJA (ur.)]. Roč – Zagreb: Katedra Čakavskog sabora – Staroslavenski institut – Mozaik knjiga, 2023.

Od prve tiskane knjige na glagoljici, koja je izašla 22. veljače 1483. godine, do danas prošlo je 540 godina. U povodu te lijepe obljetnice *Misal po zakonu rimskoga dvora* ponovno je otisnut, treći put u tih 540 godina. Drugo izdanje, odnosno prvi faksimil, objavljeno je 1971. godine, a objavila ga je izdavačka kuća Mladost iz Zagreba. Posljednje izdanje iz 2023. godine zajedničkim su snagama objavili Mozaik knjiga, Katedra Čakavskoga sabora Roč i Staroslavenski institut. Misal je za razliku od izdanja iz 1971. godine ovaj put objavljen u tri sveska i obuhvaća: 1. faksimil, 2. latiničnu transliteraciju glagoljičnoga teksta te 3. znanstveno-stručne priloge.

Prvi svezak, tj. faksimil *Misala*, uredili su Josip Galić i Vida Vukoja. Taj svezak uglavnom reproducira izvorni izgled *Misala* rekonstruiran na temelju nekoliko očuvanih potpunijih primjeraka *Prvotiska*. Tvrdnja da uglavnom reproducira izvorni izgled odnosi se na činjenicu da su u pretisku ucrtani (upisani) inicijali kojih u izvorniku nema, a kojih je malo u izdanju iz 1971. godine. Ivan Bakmaz u svojem članku *Prvo razdoblje hrvatskoga tiskarstva*, objavljenome u *Slovu* iz 1981. godine, govoreći o inicijalima u pretisku iz 1971., kaže: »U Prvotisku inicijali nisu tiskani, ali je za njih ostavljen prostor u visini dva, tri ili čak četiri retka. U primjerku Prvotiska, koji je doživio i reprint izdanje (1971), taj je prostor ponegdje ispunjen inicijalima, koji su se, međutim, unosili rukom, pa zbog toga i nose ponegdje obilježja inicijala iz rukopisnih kodeksa, vrlo su kićeni, s elementima pletera i s ukrasnim elementima kod podvostručenih osnovnih linija. Ponekad je u samom retku ostavljen prostor i za nešto veće početno slovo.« Dakle, novost je u pretisku iz 2023. u odnosu na izvorno izdanje to da su sva prazna mjesta koja su prvotno ostavljena praznima da bi se u njih rukom ispisivali i ukrašavali inicijali sad ispunjena inicijalima koje je izradio poznati hrvatski grafičar Frane Paro. Faksimil ima 442 stranice, a veličina je listova 224 x 337 mm.

Drugi svezak donosi glagoljični tekst *Misala* prvi put u cijelosti preslovljen (transliteriran) na latinicu. Ovaj je misal dosad bio preslovljen na latinicu u različitim segmentima. Uglavnom je bila riječ o preslovljavanju biblijskih

tekstova koji se u njemu nalaze unutar specifičnih jezičnih analiza, ali dosad nije bio sustavno preslovljen od prve do posljednje stranice. Veličina je sveska 442 stranice, dimenzija 200 x 260 mm. Svezak je uredio Josip Galić. Preslovljavanje nije izvedeno ručno, nego je za taj pothvat Achim Rabus u suradnji s Jozom Velom osmislio računalni alat – modul programa Transkribus. Kako se strojevima ne može uvijek vjerovati, prvu provjeru čitanja strojno preslovljenoga teksta obavili su Marko Brkljačić, Dajana Ćosić, Josip Galić i Kristian Paskojević. Nakon toga čitanje cjelovitoga *Prvotiska* dodatno su provjeravali Josip Galić i Jozo Vela.

Treći svezak okuplja znanstvene i stručne priloge o *Misalu*, a uredile su ga Ana Šimić i Vida Vukoja. Autori su priloga Ivan Botica, Dajana Ćosić, Josip Galić, Kristian Paskojević, Ana Šimić i Vida Vukoja. U tim je tekstovima skupljeno dosadašnje znanje o *Prvotisku*. Neka su od tih znanja općepoznata, dok će se s nekima čitatelji tek upoznati, posebno ako su ljubitelji glagoljične knjige. Kao primjer navodim možda nepoznat podatak da su se knjige razvezivale i više puta uvezivale, pri čemu su stranice obrezivane kako bi se zadržao uredan vanjski izgled. To znači da su listovi bili kraćeni s triju strana, dok je hrptena strana ostala ista. Veličina pretiska *Misala* određena je na osnovi rekonstrukcije izvornika, a odredio ju je Frane Paro.

Faksimilno je izdanje, kako navode autorice Vida Vukoja i Ana Šimić u *Uvodnoj riječi*, preslika kojom se na svaki način, prije svega vizualno, nastoji postići istovjetnost ili barem najveća moguća sličnost s izvornikom. Primjerak iz Sankt Peterburga najpotpuniji je i zapravo jedini kandidat da (samostalno) bude faksimilno objavljen, no ni ovom prilikom to nije moglo biti provedeno jer nam je taj primjerak još uvijek nedostupan, tj. zasada nije moguće dobiti njegov digitalni snimak (osim nekoliko stranica) i pravo na objavljivanje. Pretisak je stoga izveden prema primjercima koji se čuvaju u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, u Vatikanskoj knjižnici i Washingtonskoj knjižnici.

Rane tiskane knjige su često izvorno bile bez inicijala kako bi potencijalnomu kupcu primjerak bio cjenovno pristupačniji. Kupac je mogao unajmiti iluminatora da u prazna mjesta unese inicijale i moguće druge ukrase. U ovome su izdanju, kako je već rečeno, prazna mjesta popunjena inicijalima koje je izradio Frane Paro, čime je na simboličan način ispunjena nakana njegovih prvotnih priređivača, hrvatskih glagoljaša. U situaciji kada zapravo ne možemo imati faksimil *Prvotiska* u punome smislu (kao pretisak jednoga primjerka), svaka odluka ima svoje prednosti i nedostatke. Ovoj za koju su se priređivači odlučili prednost je to što knjiga podražava (imitira) postupak koji se primje-

njivao u vrijeme nastanka *Prvotiska*, tj. da imatelj knjige angažira jednoga iluminatora za sve inicijale i moguće druge rukom unesene ukrase. Zapravo se tek time knjiga i dovršava, jer su tad u njoj sva potrebna slova. Nedostatak joj je možda što se smanjuje mogućnost zamišljanja kakvi su sve inicijali mogli biti. Priređivači su u tome smislu podsjetili na to da zainteresirani neke od inicijala iz sačuvanih primjeraka *Prvotiska* mogu pronaći u izdanju iz 1971. godine, te u onim primjercima čiji su digitalni snimci javno dostupni (u izdanju se nalaze i mrežne adrese na kojima se ti snimci mogu pronaći).

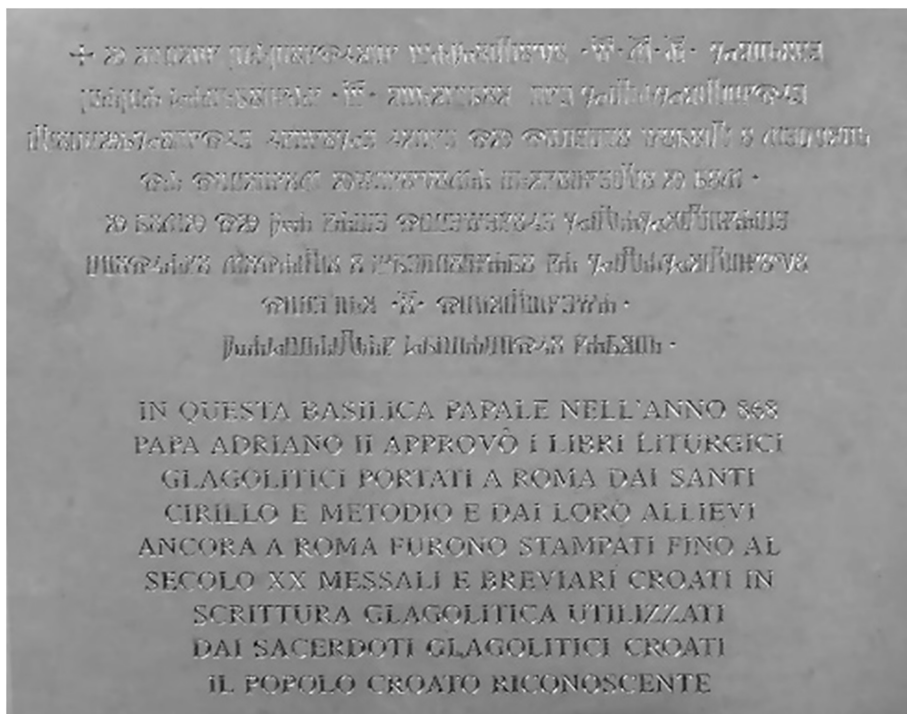
U otisnutim izvornicima, zahvaljujući Josipu Galiću, uočene su razlike među pojedinim primjercima *Prvotiska misala*. Kako je do tih razlika došlo? Tako što je dvolist tiskan u nekoliko primjeraka (ovisno o količini tinte na slovima). Na otisnutim primjercima uočena su ponegdje i manja odstupanja ili pogreške, ali su ipak ti tiskani listovi ostavljeni u takvome obliku zbog troškova i nevelikih pogrešaka. To podsjeća na razne donedavne situacije pri tipkanju na pisaćemu stroju: ako je onaj tko piše napravio pogrešku, katkad bi izvadio papir i počeo s tipkanjem ispočetka, no ako pogreške nisu bile velike, katkad bi zadržao papir s tim pogreškama.

Vida Vukoja u tekstu *Što znamo o Prvotisku i njegovo mjesto u okviru hrvatskoglagoljičnih tiskanih knjiga* govori o sadržaju *Misala po zakonu rimskoga dvora*, koji čine tekstovi iz evanđelistara, epistolara, lekcionara i graduala, sve sklopljeno u jednu knjigu. U članku je opisan rad u tiskari, uloga slagara, postupak tiskanja, sušenje i uvezivanje. Priprema knjige za tisak uključivala je definiranje misalskoga teksta, odabir oblika tiskarskih slova, pronalaženje gravera slovnih pečata i lijevanje više tisuća olovnih tiskarskih slova. Nakon toga tiskar je morao odrediti količinu olovnih tiskarskih slova i odabrati format papira te, konačno, projektirati izgled dvostranice, tj. lijeve (*verso*) i desne (*recto*) stranice koje čitatelj istodobno vidi kad otvori knjigu. Navodi se da *Misal kneza Novaka* iz 1368. godine nije bio jedini predložak za *Prvotisk misala* te se govori o slovima *Prvotiska* koja nisu isključivo rezana prema *Novakovu misalu*. Tekst raspravlja o mjestu nastanka *Prvotiska*, poticateljima, organizatorima i podržavateljima pretiska sugerirajući da je iza toga pothvata vjerojatno stajala zajednica, a ne pojedinac. Pritom se pretpostavlja da su franjevci trećoredci glagoljaši kao poticatelji ili organizatori bili uključeni u taj projekt. Donesen je pregled i ostalih knjiga tiskanih u tome ranom, ali i kasnijim razdobljima hrvatskoga tiskarstva sve do *Parčićeva misala* iz 1893. i 1896. te *Vajsova misala* iz 1927. godine. Stoga je ovaj tekst mala povijest naše tiskane knjige i odličan pregled za one koji žele razumjeti okvir hrvatske tiskarske priče.

Dajana Ćosić i Josip Galić pišu tekst naslovljen *Sačuvani primjerci hrvatskoglagoljičnoga Prvotiska* te navode da su dva primjerka sačuvana u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, dva u Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti u Zagrebu, jedan u Samostanu franjevac trećoredaca na Ksaveru u Zagrebu i jedan u Knjižnici samostana dominikanaca u Bolu na otoku Braču. Jedan fragment od sedam listova nalazi se u Knjižnicama grada Zagreba (ti su listovi dar gospođe Ivšić, a riječ je o supruzi pokojnoga akademika Stjepana Ivšića). U Staroslavenskome institutu čuva se jedan list, kao i u Franjevačkome samostanu Navještenja Marijina na otočiću Košljunu. Od inozemnih primjeraka jedan je u Državnoj javnoj knjižnici u Sankt Peterburgu, dva su u Vatikanskoj knjižnici, jedan u Austrijskoj nacionalnoj knjižnici u Beču i jedan u Kongresnoj knjižnici u Washingtonu. Autori članka u ovome ih tekstu detaljno opisuju.

Ivan Botica i Kristian Paskojević donose tekst naslovljen *Neke marginalije u sačuvanim primjercima Prvotiska*. Marginalije su naknadne, spontano ili svjesno nastale bilješke. To su dopune liturgijskoga teksta na hrvatskome crkvenoslavenskom jeziku, ali su i razni zapisi o zapisivačima, suvremenici-ma i pojedinim događajima na materinskome idiomu. Iz njih možemo saznati tko se i kad služio knjigom te zahvaljujući njima možemo utvrditi tko je bio prvotni vlasnik. Sve marginalije u ovome su radu ispisane, od primjerka do primjerka *Misala*, a uz svaki je zapis navedeno kojim su pismom one pisane – glagoljicom, ćirilicom ili latinicom.

Ana Šimić, osim *Uvodne riječi*, napisala je i tekst pod naslovom *Kako pisati i čitati glagoljicu*. Tekst i počinje i završava citatom Jakše Fiamenga: *Priko svih je vika istrajalo slovo*. To je izvrstan uvod za one koji se upućuju u čitanje glagoljice jer donosi usporedbu s današnjim zapisima, npr. kontinuirano pisanje (*#croatiafulloflife*), kojim se danas koristi na domenama; kratice (lp, app); natpisivanje; ligature; pisanje brojeva; govori o pravopisnim znakovima, velikome i malome slovu. Navode se primjeri suvremenih glagoljičnih natpisa kao što je spomen-ploča u papinskoj bazilici Svete Marije Velike, koja je nastala zahvaljujući inicijativi Veleposlanika RH pri Svetoj Stolicu, kojom je obilježeno da je papa Hadrijan II. 868. godine odobrio ćirilometodske glagoljične liturgijske knjige toj bazilici te da su se u Rimu tiskale glagoljične liturgijske knjige kojima su se hrvatski glagoljaši koristili sve do 20. stoljeća (glagoljični natpis):

U ovoj papinskoj bazilici 868. godine
 papa Hadrijan II. odobrio je glagoljske
 liturgijske knjige koje su sveti Ćiril i Metod
 sa svojim učenicima donijeli u Rim.
 U Rimu su za naše svećenike glagoljaše
 tiskani misali i brevijari na glagoljici
 sve do 20. stoljeća.
 Zahvalan hrvatski narod.

Svaki od tih znanstvenih tekstova popraćen je literaturom, što omogućuje čitatelju upuštanje i u samostalna produblivanja i proširivanja znanja o pojedinim temama.

Nakon znanstvenih članaka u trećemu svesku možemo pronaći *Sadržaj Prvotiska*, koji omogućuje lakše snalaženje u tekstu – i u izvorniku i u transliteraciji, *Popis biblijskih odlomaka u Prvotisku* – taj popis omogućuje usporedne analize onima koji uspoređuju jezik u istim čitanjima u različitim spomenicima, *Popis kratice biblijskih knjiga*, tablične priloge *Popis slova u*

hrvatskoglagoljskim tekstovima, Česte ligature u hrvatskoglagoljskim tekstovima, Pregled listova s obzirom na sveščiće izvornoga uveza Prvotiska, Slova, ligature i drugi grafički znakovi u Prvotisku, Skraćenice, Posebni znakovi i njihova značenja. Autorici ovoga prikaza ti su posebni znakovi zanimljivi jer se oni u izdanjima rijetko tumače, a važni su za razumijevanje teksta.

U drugome dijelu trećega sveska nalaze se prijevodi svih tekstova o kojima je dosad bila riječ na engleski. Time se onima koji ne znaju hrvatski, ali se služe engleskim, omogućuje da steknu uvid u ovaj važni spomenik hrvatske kulture i pismenosti iz vremena kad je »crna umjetnost« počela vladati svijetom, a kao što vidimo, usprkos novim tehnologijama ta »crna umjetnost«, koja nije nimalo zastarjela, svijetom vlada i danas.

Pretpostavljamo da je prva tiskana knjiga imala nakladu od približno 200 primjeraka. Ista je naklada i izdanja iz 2023. godine, pa su izdavači time slijedili prilike iz 1483. godine. Posljednja, treća knjiga objavljena je u 150 primjeraka. Nekako mi se čini da bi ona mogla biti iznimno tražena te da je taj broj možda premalen.

Na kraju napomenimo da ovo izdanje sadržava posebne kutije za čuvanje navedenih svezaka, pamučne bijele rukavice za listanje (tako tvrdi izdavač, nadam se da nisu namijenjene samo listanju nego i o čitanju), vlasnički list. Svaki je primjerak obrojčen jedinstvenim brojem, što ga čini unikatom. Knjiga je ukoričena, prema riječima izdavača, u najfiniju teleću kožu i krasi je skupocjeni zlatni rub.

Ovo je izdanje namijenjeno kolekcionarima, ali ponajprije znanstvenicima i proučavateljima. Stoga je dobrodošao poticaj za buduća istraživanja kulturne i jezične baštine te početaka hrvatskoga tiskarstva na izmaku iz srednjega vijeka.

Tanja KUŠTOVIĆ